

Prof. dr hab. Alicja Pstyga
Uniwersytet Gdański
Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich
ul. Wita Stwosza 51
80-312 Gdańsk
e-mail: alicja.pstyga@ug.edu.pl

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ MGR. FILIPA TOŁKACZEWSKIEGO
*SPOSOBY PRZEKŁADU OKAZJONALIZMÓW WASILIJA SZUKSZYNA NA JĘZYK POLSKI
I ANGIELSKI (NA MATERIALE OPOWIADAŃ)*

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska mgr. Filipa Tołkaczewskiego *Sposoby przekładu okazjonalizmów Wasilija Szukszyna na język polski i angielski (na materiale opowiadań)*, obejmująca 234 strony wydruku komputerowego tekstu zasadniczego oraz stanowiącego jej integralną część *Indeksu okazjonalizmów Wasilija Szukszyna*, mieści się w nurcie badań przekładoznawczych. O oryginalności pracy świadczy podejmowana problematyka ekwiwalencji przekładowej w zakresie tekstów artystycznych i szczególnych jednostek tekstowych, jakimi są struktury okazjonalne w twórczości Wasilija Szukszyna, a także, w pewnym stopniu, warsztat językoznawczy Doktoranta, który w ramach konfrontacji przekładowej zestawia przekłady wybranych jednostek na języki typologicznie różne – polski i angielski. W ustaleniu relacji międzytekstowych wykorzystuje on zarówno dwuteksty, niekiedy wieloteksty, dane leksykograficzne oraz korpusowe, odwołując się jednak do tradycyjnej metodologii. Temat rozprawy – ujęty precyzyjnie – odpowiada zawartości merytorycznej pracy. Wyznaczonemu przez Autora celowi i realizacji zadań szczegółowych odpowiada przyjęta ogólna konstrukcja pracy. Podkreślić należy dobrą kompozycję pracy: przemyślany dobór i układ materiału poprzedza część o charakterze teoretycznym, stanowiąca podstawę dla części materiałowej pracy.

Praca składa się ze wstępu (*Uwagi wstępne* s. 4-10), który przedstawia zagadnienia wprowadzające w tematykę rozprawy, uzasadnienie wyboru tematu i obiektu badań, oraz podzielonej na dwie części zasadniczego tekstu rozprawy, z których każda dzieli się na trzy rozdziały. Część pierwsza *Słownictwo okazjonalne w języku artystycznym Wasilija Szukszyna* (s. 11-80) składa się z następujących rozdziałów: I *Stan badań nad językiem prozy Wasilija*

Szukszyna (s. 11-21), będącego uszczegółowieniem zagadnień zawartych we wstępie, w którym Autor koncentruje się na osiągnięciach badaczy twórczości Szukszyna, II *Stan badań nad słownictwem okazjonalnym* (s.27-36), w którym przybliżone zostały problemy innowacji w języku artystycznym i uzasadnia przyjętą na potrzeby pracy definicję okazjonalizmu jako kluczowego dla niej terminu, III *Okazjonalizmy w języku Wasilija Szukszyna* (s. 37-62), zawierającego charakterystykę badanego materiału. W części drugiej *Okazjonalizmy Wasilija Szukszyna w przekładach na język polski i angielski* wyodrębnione są rozdziały: I *Przekłady utworów Wasilija Szukszyna na język polski i angielski* (s. 63-80), w którym wymienione zostały analizowane na potrzeby pracy utwory Szukszyna, II *Słownictwo okazjonalne w świetle tradycji translatorskiej* (s. 81-87), zawierający omówienie prac traktujących o translatorskich interpretacjach okazjonalizmów (głównie w zakresie tekstów artystycznych), III *Sposoby tłumaczenia okazjonalizmów Wasilija Szukszyna na język polski i angielski* (s. 88-149), który przedstawia wyekscerpowany materiał według poszczególnych sposobów doboru odpowiedników przekładowych dla wybranych jednostek (*Kalkowanie, Tłumaczenie za pomocą odpowiedników okazjonalnych, Tłumaczenie opisowe, Swobodna parafraza, Gramatyczne transformacje przekładowe*). Ta najważniejsza w mojej ocenie część pracy zdaniem Doktoranta ma charakter „dokumentacyjno-ewaluacyjny, dotyczy analizy sposobów przekładu okazjonalizmów zastosowanych przez tłumaczy polskich, brytyjskich i amerykańskich” (s. 10). Całość zamyka obszerne *Podsumowanie* (s. 150-180), *Wykaz skrótów źródeł, Bibliografia z Wykazem skrótów słowników, encyklopedii i korpusów językowych, Indeks okazjonalizmów Wasilija Szukszyna* oraz streszczenie w języku angielskim.

Wnioski płynące z analizy opracowań naukowych twórczości Szukszyna w perspektywie przekładowej – prac, jak stwierdza Doktorant (s. 6), mających charakter przyczynkarski, brak wyczerpujących badań okazjonalizmów w twórczości Szukszyna oraz relacji przekładowych w odniesieniu do wybranych jednostek tekstów, skłoniły Autora do podjęcia określonej w temacie rozprawy problematyki. Jak sam przyznaje, „Aby wypełnić powstałą lukę, w rozprawie podjęto próbę ustalenia zarówno korpusu okazjonalizmów Szukszynowskich, jak i analizy (omówienia) sposobów (technik) [...] ich tłumaczenia na język polski i angielski. Zdając sobie sprawę z tego, że sposoby przekładu indywidualizmów Szukszyna nie były wcześniej przedmiotem dociekań naukowych, założono, że analiza technik tłumaczeniowych – zastosowanych przez wybitnych tłumaczy – nie tylko wzbogaci dotychczasową wiedzę z zakresu rosyjsko-polskiej i rosyjsko-angielskiej konfrontacji przekładowej (w kontekście słownictwa okazjonalnego), lecz pozwoli także przeanalizować zastosowane techniki pod względem ich efektywności, przekładanie okazjonalizmów wymaga

bowiem od tłumacza samodzielnie ustalania stosunków ekwiwalencji, stosowania innowacyjnych i nieszablonowych działań ukierunkowanych na poszukiwanie najlepszych odpowiedników, głównie jednak – ze względu na właściwości okazjonalizmów – „przybliżeń przekładowych” (s.7). Trudno natomiast oczekiwać, aby zgromadzony materiał mógł być wykorzystany (s. 7) w słownikach dwujęzycznych (przekładowych). We wprowadzeniu mgr Tołkaczewski przedstawia też zasady ekscerpacji materiału, którą zawęził do okazjonalizmów w opowiadaniach przełożonych na język polski i angielski. Przyjęte ograniczenia pozwoliły mu na wybór 38 opowiadań Szukszyna (s. 8) oraz 61 przekładów na język polski oraz 61 przekładów na język angielski z lat 1963-2000. Natomiast przegląd prac z zakresu neologii oraz dążenie do sprecyzowania zakresu terminu *okazjonalizm* i jego cech należy uznać za podstawę przyjętej definicji: „W niniejszej pracy termin *okazjonalizm* będzie stosowany w odniesieniu do jednostki jedno- lub wieloelementowej, która jest wyłącznie faktem mowy (a nie języka), została stworzona przez Szukszyna doraźnie, na użytek konkretnego tekstu, charakteryzuje się jednorazowością użycia i wysokim stopniem ekspresywności, jej zaś właściwości semantyczne konstytuują się jedynie w danym kontekście” (s.36).

W tym kontekście pojawiają pewne uwagi krytyczne wobec nieuwzględnienia ważnych, jak sądzę, opracowań m.in. rusycystów, np. Moniki Krajewskiej, aczkolwiek mam świadomość tego, że jest to zawsze kwestią wyboru autora. Warto byłoby również doprecyzować problemy neologii, w tym struktur okazjonalnych, które w neografii rosyjskiej są wzorowo opracowane (por. prace pod redakcją N.Z. Kotiełowej, później kontynuowane przez pracowników jej zespołu, a także opracowania autorskie bądź redagowane przez G.N. Skliarewską). Dobrze byłoby również w większym stopniu wyzyskać opracowania zespołu polskich badaczy pod kierunkiem T. Smółkowej. Pewien niedosyt pozostawia zaproponowana definicja okazjonalizmów, która, co należy podkreślić, zyskuje rozwinięcie w kolejnym rozdziale pracy: *Okazjonalizmy w języku Wasilija Szukszyna z wyeksponowanym problemem kryteriów wyodrębniania okazjonalizmów, zasadami prezentacji (według typów okazjonalizmów) i ich omówieniem*.

Ta ostatnia część rozdziału trzeciego pierwszej części pracy zawiera krótkie krytyczne omówienie prac traktujących o okazjonalizmach w opowiadaniach Szukszyna. Autor podkreśla (s. 59), że jednostki zawarte w nich stanowią zaledwie 8% wyekscerpowanych okazjonalizmów, ponadto badania pozwoliły też „zaobserwować stopniowy wzrost zainteresowania pisarza ich tworzeniem” (s. 59). Materiał mgr Tołkaczewski prezentuje według

typów okazjonalizmów, dzieląc je na strukturalno-semantyczne, strukturalne i semantyczne, starając się przy tym odnieść je do kategorii semantycznych, które reprezentują.

Część druga rozprawy, poza w mojej ocenie zbędną czy powtórzoną w pewnym stopniu zawartością rozdziału pierwszego, bezpośrednio odnosi się do problemów przekładu. Właściwe jest więc poprzedzenie własnych interpretacji zebranego materiału (jednostek okazjonalnych przywoływanych w tzw. kontekstach minimalnych i odpowiedników zaproponowanych przez tłumaczy, niekiedy kilku tłumaczy jednego tekstu) teoretycznym omówieniem *słownictwa okazjonalnego w świetle tradycji translatorskiej* – tak brzmi tytuł rozdziału drugiego. Wobec wyjątkowo licznych przypisów pojawia się kolejna uwaga i pytanie co do ich zasadności, ponieważ przynajmniej część z nich powinna znaleźć się w tekście głównym. Z punktu widzenia teorii przekładu brak też zdefiniowania przez Doktoranta tak ważnych kategorii przekładu, jak ekwiwalencja i adekwatność, którymi wprawdzie się posługuje, lecz nie precyzuje ich rozumienia, nie definiuje. Konsekwencje widoczne są w następnym rozdziale pracy, który, jak Autor zaznacza, jest „opracowaniem dokumentacyjno-ewaluacyjnym, zawiera analizę sposobów przekładania okazjonalizmów, które zastosowano w tłumaczeniach polskich i angielskich” (s. 88). Analizie poddano 89 okazjonalizmów wyekscerpowanych z wybranych opowiadań Szukszyna i 114 odpowiedników z tłumaczeń na język polski oraz 126 z tłumaczeń na język angielski.

Układ i sposób prezentacji materiału z odniesieniem do tzw. kontekstu minimalnego według ustalonych technik tłumaczeniowych jest przejrzysty, jednak pozostawia on pewien niedosyt. Po informacji o tłumaczach i danych dotyczących miejsca publikacji tłumaczeń oczekiwałabym bowiem informacji o preferencjach i wybranych strategiach każdego z nich, zwłaszcza jeśli było kilka tłumaczeń jednego tekstu w wykonaniu różnych tłumaczy. Mam też wrażenie, że równoległa prezentacja materiału w języku polskim i angielskim pozwoliłaby na uniknięcie pewnych powtórzeń i z punktu widzenia czytającego pracę byłaby też ciekawsza, ujawniając przy tym różne możliwości każdego z języków.

Mgr Filip Tołkaczewski kompetentnie relacjonuje poglądy wielu badaczy, wykazując się rozeznaniami w literaturze przedmiotu, aczkolwiek unika ich oceny, podobnie jak unika oceny rozstrzygnięć translatorskich, wykorzystuje koncepcje autorskie, poszukując bezpiecznych rozwiązań dla interpretacji oraz właściwego opracowania zgromadzonego materiału. Chciałabym zwrócić uwagę na koncepcję metodologiczną pracy, w której zabrakło wskazanego elementu oceny oraz interpretacji semantycznej proponowanych przez tłumaczy rozwiązań (uwaga ta dotyczy zarówno przekładów na język polski, jak i na język angielski).

Wprowadzenie tych aspektów znacznie wzbogaciłoby pracę, a przede wszystkim – rozpatrywane w kontekście całych opowiadań i specyfiki wyborów poszczególnych tłumaczy, zwłaszcza ze względu na zawartość rozdziału pierwszego części drugiej, który w takim układzie ma charakter czysto informacyjny i niewiele wnosi w tej postaci (dublując w pewnej mierze bibliografię) – pokazałoby znaczenie i wartość poszczególnych zabiegów translatorskich w poszczególnych tekstach, zwłaszcza tych, które doczekały się kilku tłumaczeń i różnych propozycji przekładu okazjonalizmów oraz ich wpływ na recepcję utworów (zob. s.161-162). Tak poszerzone ujęcie metodologiczne uważam za konieczne, ponieważ przyczyniłoby się ono do rozszerzenia perspektywy, w jakiej oglądane są fakty językowe i umożliwiło właściwą ocenę badanych zagadnień, a w konsekwencji uzasadniło autorskie propozycje translatorskie dla badanych jednostek okazjonalnych. Kilkakrotnie Autor wspomina o różnych wartościach struktur okazjonalnych w poszczególnych tekstach oryginału i przekładów, o obrazowaniu (np. s. 90, 97, 109, 110, 140, 160), lecz bez odwołania się do znanych publikacji Elżbiety Tabakowskiej i jej koncepcji obrazowania. Nie wyzyskuje też w pełni ujęcia Winogradowa (aczkolwiek monografia jest w wykazie literatury) i jedynie domysłowi czytającego pozostawia porównanie zakresu pojemności informacyjnej (w różnych wymiarach) okazjonalizmów. Wykorzystanie tych propozycji niewątpliwie uwypukliłoby element ewaluacji, o którym Autor pisze. Rozumiem, że wartościowanie – tu koniecznie na poziomie tekstu, a zasadniczo dwu- czy wielotekstu – jest trudne i zawsze jest obciążone dozą subiektywizmu, jednak moim zdaniem wpłynęłyby korzystnie na wartość recenzowanej pracy. W wielu miejscach (m.in. na s. 92) daje się odczuć brak komentarza do przywoływanych przykładów, podobnie jak brak szerszego kontekstu i jednoczesnego spojrzenia na rozwiązania innych tłumaczy. Z tego punktu widzenia dobrze byłoby zatem przyjrzeć się również zabiegom kompensacyjnym tłumaczy

Autor ma świadomość złożoności rozpatrywanych zagadnień i konieczności uwzględnienia innych podejść, jak również przyjętych ograniczeń. Ma też świadomość wartości zastosowanej metodologii, a zarazem ryzyka, jakim może być ona obciążona. Jednak jego propozycje, aby zgromadzony materiał mógł wzbogacić leksykografię przekładową – o ile nie będzie to słownik języka pisarza – nie wydają się właściwe.

W *Zakończeniu* – poza podsumowaniem zawartości poszczególnych rozdziałów – zwraca uwagę na realizację celu pracy. Doktorant stwierdza, że struktury okazjonalne w poddanych analizie opowiadaniach Szukszyna były uwzględniane w przekładach. Na przykład w przekładach na język polski zaledwie 6 jednostek nie ma odpowiedników (s. 152), co, jak dopowiada, jest wynikiem pominięcia fragmentów tekstu. W tym miejscu ponownie należałoby

się upomnieć o ocenę całościową tekstów i znaczenie ewentualnych zabiegów kompensacyjnych w kontekście odbioru tekstów przełożonych. Niektóre z wniosków wydają się więc zbyt ogólnikowe (por. s. 155, 158), niejednokrotnie sprowadzają się do wskazania danych liczbowych i przywołania przykładów. Pracę kończy podrozdział traktujący o uniwersalnym charakterze technik przekładowych i paralelnym charakterze wniosków Autora rozprawy, a potwierdzeniem są odwołania do prac wielu badaczy (wcześniej również przywoływanych w przypisach) oraz dane liczbowe z zestawień analizowanych tekstów.

Bibliografia jest obszerna, zawiera istotne pozycje rusycystyczne i polonistyczne oraz prace (nie tylko slawistyczne) badaczy zachodnich. Warto byłoby jeszcze uwzględnić w opracowaniu kilka innych pozycji traktujących o swoistości językowej tekstów literackich w relacjach przekładowych.

Przejrzystość pracy, dbałość o stronę formalną i graficzną oraz staranną egzemplifikację danych materiałowych nie ustrzegły Autora przed potknięciami językowymi (np. na ss. 7, 10, 12, 20, 23, 117, 162, 165), które nie wpływają znacząco na ocenę pracy.

Podsumowując: rozprawę doktorską mgr. Filipa Tołkaczewskiego pt. *Sposoby przekładu okazjonalizmów Wasilija Szukszyna na język polski i angielski (na materiale opowiadań)*, mimo uwag krytycznych, oceniam pozytywnie. Rozprawa spełnia ustawowe wymogi stawiane pracom doktorskim i wobec powyżej przedstawionej pozytywnej jej oceny wnioskuję o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

